
La conservació dels recursos fitogenètics al Parc Natural de Sant Llorenç i l'Obac

Guillem Arribas Quintana

*Departament de Geoquímica, Petrologia
i Prospecció Geològica
Universitat de Barcelona*

Resum

S'examinen els objectius del Parc Natural en la salvaguarda de la diversitat genètica de les plantes domèstiques locals, centrats en una primera fase en les varietats velles d'arbres fruiters i el paper que hi juga el fruiterar de salvaguarda, establert pel Parc Natural l'any 1999 a la Mata. Fins a l'actualitat la prospecció etnobotànica ha donat com a resultats la troballa de més de 100 exemplars de fruiters que corresponen a 13 espècies diferents i 65 varietats. Al fruiterar de salvaguarda hi ha plantats 57 peus amb 22 varietats.

Paraules clau

Diversitat genètica domèstica, conservació *in situ*, etnobotànica, Sant Llorenç i l'Obac, varietats velles

Resumen

La conservación de los recursos fitogenéticos en el Parque Natural de Sant Llorenç i l'Obac

Se examinan los objetivos del Parque Natural en la salvaguarda de la diversidad genética de las plantas domésticas locales, centrados en una primera fase en las variedades viejas de los árboles fruteros y el papel que desarrolla la plantación de salvaguarda, establecida por el Parque Natural en el año 1999 en La Mata. Hasta la actualidad la prospección etnobotánica ha dado como resultado el hallazgo de más de 100 ejemplares de árboles fruteros que corresponden a 13 especies diferentes y 65 variedades. En la plantación de salvaguarda hay plantados 57 pies con 22 variedades.

Palabras clave

Diversidad genética doméstica, conservación *in situ*, etnobotánica, Sant Llorenç i l'Obac, variedades viejas

Abstract

Conservation of phytogenetic resources in Sant Llorenç del Munt i l'Obac Nature Park

This paper examines the objectives of the Nature Park in the conservation of the genetic diversity of local domestic plants, which in the first stage have focused on the old varieties of fruit trees and the role played by the fruit tree conservation nursery, set up by the Nature Park at La Mata in 1999. To date, ethnobotanical fieldwork has yielded over 100 fruit trees belonging to 13 different species and 65 varieties. A total of 57 individual trees belonging to 22 varieties are planted in the fruit tree conservation nursery.

Keywords

Domestic genetic diversity, *in situ* conservation, ethnobotany, Sant Llorenç del Munt i l'Obac, old varieties

Presentació

El Parc Natural de Sant Llorenç i l'Obac està ubicat dins de la conca mediterrània, un dels centres més importants de domesticació (indrets on es troben els parents silvestres de les plantes cultivades i on es produeix la selecció d'aquests parents per al seu conreu) i en alguns casos de diversificació (indrets on es creen noves varietats o poblacions d'una espècie). Aquest fet unit a la seva situació geogràfica i la seva complexa orografia i geologia, fan de la zona una comarca molt interessant per a la prospecció etnobotànica (treball de camp que uneix la recerca de les varietats velles juntament amb els usos, costums, etc. que en fa l'home). Un altre fet important és la subsistència en alguns punts del Parc o zones d'influència és la subsistència d'una agricultura «marginal» (tipus d'agricultura amb unes estructures no modernitzades, situades moltes vegades en zona de muntanya o zones desfavorides) fins pràcticament els nostres dies.

La preservació d'aquest patrimoni ve lligada amb els conceptes actuals de desenvolupament socioeconòmic sostenible i independent, ja que la diversitat genètica permet tant l'evolució dels ecosistemes naturals com les modificacions intencionades dels sistemes de producció. Enfront de situacions canviants, naturals o imposades per l'home, la variabilitat genètica existent permet l'aparició de nous genotips adaptats a les noves situacions.

A les plantes cultivades, la variabilitat genètica es troba a les varietats locals que són mantingudes pels agricultors des de fa centenars d'anys. Les raons de la seva desaparició estan relacionades amb els canvis estructurals del medi rural, molt accelerats a les darreres dècades, estrenyent-se la base genètica que disposem per seguir creant genotips adaptats a les nostres condicions agroecològiques i perdent trets propis de la nostra cultura als quals aquestes varietats van lligades.

Si es pogués fer un inventari de les varietats locals veuríem com a certes comarques n'hi ha un nombre elevat o es té constància que n'hi havia, com es desprèn dels pocs estudis i recerques que existeixen. Però el fet més remarcable és l'estat de degeneració i, fins i tot en alguns casos, de desaparició imminent en què es troben multitud de varietats locals. La gran majoria de casos estudiats mostra una situació molt crítica al respecte, cosa que fa aconsellable una actuació molt urgent per a la seva salvaguarda. Tot vegetal porta en si mateix un conjunt de caràcters originals que podria ser interessant de valorar, tan coneguts com els que encara avui no són coneguts, en funció de les necessitats que poden sorgir.

El que importa és mantenir un capital genètic el més divers possible, suport de base del millorament de les plantes. I encara que només són una part dels recursos fitogenètics, les varietats tradicionals tenen generalment una gran variabilitat genètica.

Objectius de la recerca

Tot vegetal porta en si mateix un conjunt de caràcters originals que podria ser interessant de valorar, tan coneguts com els que encara avui no són coneguts, en funció de les necessitats que poden sorgir.

El que importa és mantenir un capital genètic al més divers possible, suport de base del millorament de les plan-

tes. I encara que només són una part dels recursos fitogenètics, les varietats tradicionals tenen generalment una gran variabilitat genètica.

La gestió del patrimoni genètic comporta tota una sèrie d'accions que permetran conduir globalment el programa al seu lloc:

- *La prospecció de camp*: té per objectiu localitzar el material encara existent. Certament és la fase més important, i és per això que mereix ser desenvolupada.

- *Les recerques documentals i les anàlisis bibliogràfiques*, encara que moltes vegades no donen els resultats desitjats, constitueixen un suport que s'ha de tenir en compte. Són un complement indispensable de les enquestes de camp.

- *La recollida* constitueix una fase tan cabdal com delicada. La gran dificultat resideix en la pràctica del mostreig, és a dir l'elecció, segons unes normes precises, del que es recull. A vegades ni és possible de fer-ne.

- *La conservació*. Diferents estratègies de conservació, prioritzant les que tinguin un caràcter *in situ*, han de ser desenvolupades per garantir la conservació d'aquest patrimoni.

- *L'avaluació* d'aquestes plantes, portadores *a priori* de gens dignes d'atenció, haurà de permetre de conèixer millor els seus caràcters i potencialitats. I a partir d'aquí, la seva eventual valoració indirecta (introducció de certs gens en un programa de selecció) o directe (posar en marxa una producció local a una escala microeconòmica).

El fruiterar de la Mata està treballant actualment els tres primers punts.

Metodologia aplicada

La metodologia aplicada és la pròpia d'una investigació agrícola i més concretament de la prospecció etnobotànica que no es limita al reconeixement agronòmic, sinó com la seva etimologia indica, comprèn les relacions entre els éssers humans i les plantes que l'envolten, que poden tenir característiques diferents, ja que una planta pot tenir diversos usos: com medicina, com aliment, per a l'obtenció de fibres tèxtils, materials de construcció, eines, elements màgics o ritualístics.

Després del plantejament dels objectius de la recerca i del disseny del pla d'investigació agrícola un dels primers passos és reunir les dades prèvies existents a la zona consultant les escasses fonts escrites i majoritàriament les orals per identificar quins són els significats, rols i aplicacions que una espècie i/o varietat té per a l'home.

La prospecció i la recollida de material, si bé són indisociables, no es tracten de forma simultània. Aquestes dues fases es treballen de forma separada.

Les enquestes per correspondència donen molt pocs resultats, ja que aquest mètode gairebé no entra en el món agrícola i encara menys en la gent gran que són els posseïdors de les informacions. És aquí on es troben les pistes més interessants.

El millor procediment és omplir la fitxa de camp per l'enquestador en companyia de l'informador. S'incideix fortament en el treball de camp.

La prospecció és molt diferent que una excursió botànica; es tracta de recollir la diversitat màxima fent una recopilació dels coneixements locals. Aquesta noció de diversitat és capital en el que concerneix als recursos genètics.

Però també ho és per altres paràmetres ja que existeix a tots els nivells. Els aspectes humans, etnològics, no s'escapen, encara que molt sovint les situacions trobades representen cadascuna una situació particular tant com les variables siguin nombroses.

El perímetre de l'enquesta està centrat en els límits del Parc, però parant especial atenció a les zones limítrofes o d'influència que s'identifiquen amb els punts tractats en l'apartat «prioritats per zones».

S'adopta el mètode de prospecció d'enquesta completa per a una zona restringida en comptes d'altres mètodes més feixucs i no tan eficaços com les quadrícules.

Moltes vegades les enquestes no donen els resultats esperats, i trobar un cultivar pot costar un, dos o més dies, necessitar un cert nombre d'entrevistes amb diverses persones i recorre nombrosos quilòmetres.

Els períodes favorables

D'una manera general, es passa un primer cop a l'hivern quan la gent té temps de parlar. És aleshores quan es fa el contacte. La segona passada es fa a la primavera per observar les plantes en vegetació, i una tercera visita per, una vegada identificats els subjectes interessants, prendre la fusta per empeltar (estiu per a l'empelt d'ull i l'hivern per al d'agulla) o el material vegetal per a la multiplicació.

Així doncs s'esglaonen les fases (contactes, observacions, recollida) i pel fruits i productes caldrà tenir-los a la mà.

De quins arbres fruiters parlem?

Establir l'estatut dels cultivars que busquem és de vegades difícil. Per tant, és necessari saber bé sobre què volem parlar atenció. Varietats locals, tradicionals, del país, antigues, domèstiques?

Local, antiga o tradicional?

En algunes situacions la distinció entre les nocions de local i vella pot ser poc còmoda de fer. Una varietat local és generalment antiga, en el sentit que està implantada des de fa molt de temps en un lloc. I és aquí el primer punt problemàtic, són molt pocs els cultivars locals es coneix l'origen en el temps, o simplement la data d'introducció en el temps.

A més a més, un cultivar pot ser antic i no local. És el cas de varietats de fruiters que la creació es remunta a la segona meitat del segle XIX. S'ha de ser prudent ja que moltes de les quals són presentades com locals o de vegades poden haver estat rebatejades.

La majoria de les varietats han esdevingut locals perquè han estat adoptades, un dia o un altre, en una zona on s'han adaptat a les condicions climàtiques, al sol, a les possibilitats de les tècniques culturals, i sobretot a les necessitats.

El fet que alguns d'aquests cultivars s'hagin mostrat poc sensibles als paràsits i a les malalties justifica el seu manteniment fins als nostres dies.

Domèstica o no?

En algunes plantes sorgeix el problema de l'existència d'una frontera imprecisa entre domèstic i silvestre. Molts d'aquests vegetals tenen un nom local, sent objectes d'una utilització.

A les economies de subsistència, algunes poden desenvolupar un paper econòmic i social important. Sovint són ecotipus que poden presentar un interès, tan genètic com etnobotànic.

És el cas del fruiters no empeltats: presseguer, pomera, perera, aranyoner, prunera, cirerer, nespler, serbera i altres espècies de fruits comestibles presents als marges o els closos que són objecte d'una activitat de collita, com els nesplers (*Mespilus germanica*), les englantines, fruit de les garreres (*Rosa canina*), les serberes (*Sorbus domestica*), etc.

Etnobotància i cultius tradicionals

És sobretot el treball de camp que ensenyarà progressivament el que envolta aquesta noció de cultivar tradicionals o locals.

Els cultivars locals són coneguts o reconeguts pels seus caràcters específics. El més freqüent és que estiguin designats per una denominació local: *el nom popular o vernacle*, encara que es pot donar el cas d'alguns que no tinguin nom.

Fitxa de camp

Les fitxes proposades destinades tant a ser utilitzades a la fase de prospecció com de recollida de mostres. Les anotacions anotades en aquestes fases són considerades com a preliminars.

Cada fitxa està formada per:

1. Identificació del cultivar.
2. Informacions etnobotàniques.
3. Dades biològiques i agronòmiques que eventualment es podran recollir.

Excepte l'apartat de consideracions etnobotàniques, s'han pres els principals criteris reconeguts pel Consell Internacional dels Recursos Fitogenètics (CIRP).

Aquestes fitxes reagrupen, en un mínim de passatges, les informacions mínimes útils en el quadre d'una operació de prospecció:

- per la classificació de les mostres introduïdes al conservatori;
- per l'exploració de les dades etnobotàniques i l'obertura eventual de vies de recerca;
- per donar algunes indicacions descriptives elementals.

Identificació de la mostra

La fitxa d'identificació permet enquadrar un cultivar trobat. Les informacions que conté són indispensables per a tot material recollit i introduït en un conservatori.

Informacions etnobotàniques

Les dades etnobotàniques fan referència als coneixements i les practiques relatives als cultivars: utilització de la planta, qualitats gustatives, mètodes culturals, etc. Però cal no oblidar uns aspectes particulars: les referències a la introducció del cultivar, l'origen del seu nom local (moltes vegades difícils d'obtenir), les raons per mantenir el conreu o les causes de la seva desaparició són també indicacions precioses que ens ajudaran a comprendre la seva evolució.

Les dades biològiques i agronòmiques

Sense ser molt llarga i molt àrdua, la descripció d'un cultivar necessita un mínim de precisió. Es tracta de posar en evidència els principals caràcters remarcables útils a les diagnosi preliminars, l'objectiu dels quals és verificar després de les primeres observacions, si la mostra s'empara amb una varietat coneguda.

Resultats obtinguts

El fet més significatiu dels resultats és l'elevada variabilitat genètica que encara hom pot trobar a les nostres contrades tal com queda reflectit en la llista següent:

Codi	Varietat	Procedència	Localitat
AL-1	Del suro	Can Pelachs	Matadepera
AL-2	?	Casa Joana	Rellinars
AL-3	?	Cal Miqueló	Mura
AL-4	Del sucre	Can Amat	Ullastrell
AL-5	Blanc	Can Amat	Ullastrell
CA-1	?	La Mateta	Matadepera
CA-2	?		Matadepera
CI-1	Sant Pere		Matadepera
CI-2	Cor de colom	Can Roure	Matadepera
CI-3	Sant Isidre		Matadepera
CI-4	Cor de colom	La Bolera	Matadepera
CI-5	?	La Mata	Matadepera
CI-6	?	Can Amat	Ullastrell
CI-7	Pseudo cor de colom	Can Amat	Ullastrell
COD-1	Del país	Can Pelachs	Matadepera
COD-2	?	Casa Joana	Rellinars
FI-1	Coll de dama negra		Matadepera
FI-10	Coll de dama	El Daví	St. Llorenç Savall
FI-11	Coll de dama blanca	Can Amat	Ullastrell
FI-12	Coll de dama negra	Can Amat	Ullastrell
FI-13	De zebra	Can Amat	Ullastrell
FI-14	?	Can Amat	Ullastrell
FI-2	Coll de dama blanca		Matadepera
FI-3	Saiola	Can Pelachs	Matadepera
FI-4	Blanca	Can Vinyers	Matadepera
FI-5	?	Casa Joana	Rellinars
FI-6	?	La Mata	Matadepera
FI-7	Blanca, de mort	Cal Miqueló	Mura
FI-8	Saiola	El Daví	St. Llorenç Savall
FI-9	Bardisot	El Daví	St. Llorenç Savall
NO-1	País	La Mateta	Matadepera
OL-1	Tinents		Matadepera
OL-2	Bardala		Matadepera
OL-3	Arbequina		Matadepera
OL-4	Vera	Sant Lleïr	Mura
OL-5	Verdal	Sant Lleïr	Mura
PE-1	Sant Joan		Matadepera
PE-10	?	La Mata	Matadepera
PE-11	?	La Mata	Matadepera
PE-12	Hivern (allargada)	Sant Lleïr	Mura
PE-13	Hivern (arrodonida)	Sant Lleïr	Mura
PE-14	Hivern	Cal Miqueló	Mura
PE-15	Camosina	El Daví	St. Llorenç Savall
PE-16	?	El Daví	St. Llorenç Savall
PE-17	Sant Joan	Can Brossa	St. Llorenç Savall
PE-18	Hivern	Can Brossa	St. Llorenç Savall
PE-19	Guisar	Les oliveres	St. Llorenç Savall
PE-2	Moscattella		Matadepera
PE-20	Verderola	Can Amat	Ullastrell
PE-21	?	Can Amat	Ullastrell
PE-3	Cuixa de dona	Can Pelachs	Matadepera
PE-4	Negra d'hivern	Can Pelachs	Matadepera
PE-5	Coure	Can Pelachs	Matadepera
PE-6	Hivern	Can Vinyers	Matadepera
PE-7	Sant Jaume	Can Pelachs	Matadepera
PE-8	?	Casa Joana	Rellinars
PE-9	?	La Mata	Matadepera
PO-1	Vicenta o Santa Joana		Matadepera
PO-10	Manyaga	Can Amat	Ullastrell
PO-2	Camosa		Matadepera

Codi	Varietat	Procedència	Localitat
PO-3	Ciri	Can Pelachs	Matadepera
PO-4	Agredolça		Matadepera
PO-5	?	Sant Lleïr	Mura
PO-6	Ciri vermell	Can Brossa	St. Llorenç Savall
PO-7	?	Les oliveres	St. Llorenç Savall
PO-8	Ciri	Can Amat	Ullastrell
PO-9	Mingueta	Can Amat	Ullastrell
PRE-1	Primarenc		Matadepera
PRE-10	Malparit	Can Amat	Ullastrell
PRE-11	Martinet	Can Amat	Ullastrell
PRE-2	Gavatxo blanc	Can Pelachs	Matadepera
PRE-3	Gavatx blanc	Cal Mingo	Matadepera
PRE-4	Groc	Cal Miqueló	Mura
PRE-5	Gavatx	Les Oliveres	St. Llorenç Savall
PRE-6	Belga	Can Amat	Ullastrell
PRE-7	Gavatx fort	Can Amat	Ullastrell
PRE-8	Sant Joan	Can Amat	Ullastrell
PRE-9	?	Can Amat	Ullastrell
PRU-1	Clàudia	Can Robert	Matadepera
PRU-2	Reina Clàudia	Can Pelachs	Matadepera
PRU-3	Clàudia	Cal Floretes	Matadepera
PRU-4	Reineta Clàudia	Can Pelachs	Matadepera
PRU-5	Clàudia	Can Pelachs	Matadepera
PRU-6	?	Obac	Rellinars
PRU-7	Reineta	Can Amat	Ullastrell
RA-1	Xarel·lo		Matadepera
RA-10	Carregaruls		Matadepera
RA-11	Parellades		Matadepera
RA-12	Malvasia		Matadepera
RA-13	Plantanova		Matadepera
RA-14	Sant Jaume		Matadepera
RA-15	Moscattell		Matadepera
RA-16	?	Cal Miqueló	Mura
RA-2	Macaveu		Matadepera
RA-3	Somoll		Matadepera
RA-5	Picapoll o picapolla		Matadepera
RA-6	Garnatxa blanca		Matadepera
RA-7	Garnatxa negra		Matadepera
RA-8	Carinyenes		Matadepera
RA-9	Colló de gall o pepita		Matadepera
SE-1	Serba del país	Casa Joana	Rellinars

Les prioritats al Parc

Si bé la presència humana al Parc Natural és coneguda des de la prehistòria, la pagesia, abans estesa per tota l'àrea, avui està en retrocés.

El grau d'urgència és molt elevat ja que amb la pèrdua dels pagesos es perd també tota la informació cultural que hi va lligada. Es treballa en alguns casos (p. ex. albercoquer) en una situació de límit, en què algunes varietats o espècies senceres hauran desaparegut.

Els pocs pagesos que queden ja no cultiven les varietats de fruiters tradicionals, l'horitzó no és gaire clar, però encara hi ha molt de treball a realitzar.

Les conclusions de les IV Jornades d'Agricultura de la Universitat Catalana d'Estiu dedicades al material vegetal autòcton en l'agricultura dels Països Catalans i del II Congrés Mediterrani sobre races locals i sabers populars, celebrat a França, són prou indicatives de l'estat actual de les varietats locals, i fa patent:

– La necessitat absoluta de preservació de la riquesa genètica autòctona vegetal i animal.

- La urgència d'inventariar i recollir aquests materials emprant els mitjans adients.
- Sensibilitzar les diverses institucions i el òrgans oficials perquè donin suport a la necessària i urgent acció per dur a terme aquest propòsit.

Aglutinar els interessats en aquest tema i iniciar totes les tasques necessàries per preservar tot aquest material.

Si bé en el camp dels fruiters el treball s'està desenvolupant, sobretot gràcies a la creació del fruiterar de salvaguarda de la Mata administrat pel Parc Natural de St. Llorenç i l'Obac, encara hi ha llacunes per a la salvaguarda de totes les espècies. Atesa la situació de la finca de la Mata, no és possible de cultivar les espècies fruiteres més mediterrànies com la figuera, olivera, vinya, etc. i que es troben presents als indrets més calents de la comarca. Per tant s'hauria d'ampliar el fruiterar a indrets escaients per a cada tipus de cultiu.

En el cas de les plantes hortícoles, lleguminoses, cereals, tèxtils, etc., i races d'animals, el treball de prospecció és inexistent i no hi ha cap programa ni de recollida de material ni de conservació, per la qual cosa la seva salvaguarda no està assegurada. Per tant caldria un programa de conservació global dels recursos genètics.

La prospecció etnobotànica no es pot donar mai per acabada ja que sempre es pot trobar alguna sorpresa amagada i per tant s'ha de preveure en els programes de conservació aquest vessant dinàmic. Tenint en compte la situació d'urgència per l'erosió ràpidament dels cultivars locals, es tracta d'actuar ràpidament i eficaçment. La millor manera de procedir és prendre contacte amb «els que coneixen», i sol·licitar la seva col·laboració.

Assumir la salvaguarda de totes les espècies per part del Parc és una tasca massa complexa i costosa per realitzar-la tot sol. La implicació d'altres agents socials de la comarca com són pagesos, restauradors, transformadors i aficionats és bàsica si es vol abraçar tots els recursos genètics existents.

Bibliografia

- Arribas, Guillem (1989). *Varietats velles d'arbres fruiters a la Garrotxa*. Informe inèdit.
- Arribas, Guillem (1995). *Varietats velles de plantes hortícoles a la Garrotxa*. Informe inèdit.
- Badenes, M.L. (1997). *Descripción de variedades autóctonas valencianas de albaricoquero*. Ed. Conselleria d'Agricultura, Pesca i Alimentació. Generalitat Valenciana.
- Cambra, R. (1975). *Varietades de Manzano en España*.
- Catoire, Christian; Villeneuve, François; Starosta, Paul (1990). *A la recherche des fruits oubliés*. Espace-Ecrits.
- Duplessy, B.; Gabert, A.; Valabrègue, J.P.; Vermore, M.C.; Dalmaso (1996). *Le livre de l'épeautre*. Édisud.
- Diversos Autors (1993). *Actes des Premières rencontres méditerranéennes sur la patrimoine génétique domestique et les savoirs populaires*. Manosque (França).
- Diversos Autors (1991). *Un seme, un ambiente*. 1981. Ed. Giunta Regionale Toscana.
- FAO (1996). *Conferència Tècnica Internacional sobre Recursos Fitogenètics*. Leipzig, Alemanya.
- GAE (1993). *Els arbres fruiters de castes mallorquines*. Senselles. Ed. G.A.E.
- Marchenay, Philippe (1987). *A la recherche des variétés locales de plantes cultivées (guide méthodologique)*, Ed. Page Paca.
- Marchenay, Philippe (1986). *A la recherche des variétés locales de plantes cultivées (guide pratique)*. Ed Page Paca.
- Pons, Carles (1994). *Llistat de varietats autòctones de poma i de perer del Pirineu*. Oficina Comarcal de l'Alt Urgell, DARP Generalitat de Catalunya.